

LÉKAŘSKÉ PAMLUVY

Vít Skalička

LÉKAŘSKÉ PAMLUVY

MAXDORF

Vít Skalička
LÉKAŘSKÉ PAMLUVY

Toto dílo, včetně všech svých částí, je zákonem chráněno. Každé jeho užití mimo úzké hranice zákona je nepřipustné a je trestné. To se týká zejména reprodukování či rozšiřování jakýmkoli způsobem (včetně mechanického, fotografického či elektronického), ale také ukládání v elektronické formě pro účely rešeršní i jiné. K jakémukoli využití díla je proto nutný *písemný souhlas* nakladatele, který také stanoví přesné podmínky využití díla. Písemný souhlas je nutný i pro případy, ve kterých může být udělen bezplatně.

Copyright © Vít Skalička, 2019

Copyright © Maxdorf, 2019

Cover image © Rudall30 | Dreamstime.com

Ilustrace v textu: Vít Skalička

Vydal **MAXDORF** s. r. o., Na Šejdru 247/6a, 142 00 Praha 4, www.maxdorf.cz

Redakce: **Mgr. Zuzana Samohylová**

Sazba: **Mgr. Tereza Janková**

Obálka: **DESIGN STUDIO MAXDORF**

Tisk: **Books Print s.r.o.**

Printed in the Czech Republic

Všechna práva vyhrazena

ISBN 978-80-7345-632-0

PŘEDMLUVA

Doktorská mluva, to je svět sám o sobě. Zahrnuje tolik zákoutí, že je lze, stejně jako celé umění medicíny, zhlédnout za lidský život jen dílčím a výběrovým způsobem. Poznávání se komplikuje už tím, jak je medicínský jazyk mnohohvrstevnatý a různotvarý. Disponuje rozmanitou slovní zásobou klasických a moderních světových jazyků a současně těží z bohatství češtiny. Místy se projevuje mnohoslovnými výrazy, jinde zas vydatně trouse zkratky. V řeči se mísí prostředky odborné i slangové. Ke všemu se jazyk medicíny organicky vyvíjí a proměňuje ruku v ruce s jejími pokroky a objevy, někdy na úkor systémovosti.

Jak kráčí medicína kupředu, usilovně se pracuje na tříbení diagnostických a léčebných postupů a testování prostředků a nástrojů medicíny, ale na jazykovou stránku se přitom trochu zapomíná, ta jako by ustrnula. A to je škoda, protože pokud máme účelně pomáhat, měli bychom věci vždy nazývat správnými jmény, to je *condicio sine qua non*.

Můžeme se zamýšlet nad původem a významem termínů, které užíváme, a upevňovat tak jejich explicitnost. Můžeme hledat výrazy pro nové skutečnosti. Přejímám z cizích jazyků vstup povolen, ale neměli bychom dopouštět jejich překotný příval bez určité adjustace s češtinou.

Kromě cizích slov působí na jazyk medicíny mnoho dalších vlivů zevnitř i zvenčí. Mezi námi, zdravotníky i pacienty, jsou lidé z různých koutů republiky i celého světa. Dá se říct, že jazykové prostředí dnešní medicíny je daleko otevřenější, než bývalo, a tím i plně inovací.

Zkrátka, celý ten organismus žije a pulsuje a my, lékaři, jsme jeho součástí.

Tuto knížku ber, milý čtenáři, jako velmi selektivní sondu do jazykového tělesa medicíny, v níž se pokouším o cílenou punkci jeho bolavých či jinak pozoruhodných míst. Cílem publikace je zamyšlení nad podstatou některých jazykových a medicínských reálií, odhalení některých zajímavých fakt a věřím, že i trocha zábavy při jejím čtení.

ÚVODNÍ POZNÁMKY

Nadpisy jednotlivých statí jsou uvedeny ve SPRÁVNÉM tvaru. I když by bylo asi efektnější uvádět hned v titulku nevhodné či chybné výrazy (absorbce apod.), nechtěl jsem je hned zviditelňovat. Stokrát opakovaná lež se stává pravdou a tak je to i s jazykovým územ, který spoluzakládá normu. Výjimku jsem udělal u guinejských prasat, natolik se mi líbila!

Témata jednotlivých oddílů jsou vybrána podle skutečných situací, kdy se rozchází běžně mluvený či psaný jazyk zdravotníků a jazyková norma. Někde jsem pro ilustraci zařadil i výrazy z oborů mimo medicínu. Některé statě se týkají obecnějšího jazykového jevu, který není specifický jen pro pracovníky ve zdravotnictví, ale který se nás přesto blíže dotýká.

I když jsem se snažil vycházet co nejvíce ze spolehlivých a exaktních pramenů, nemohl jsem se místy vyhnout subjektivnímu hodnocení, zvláště tam, kde dochází ke kolísání nebo vývoji normy, nebo tam, kde jsem se snažil vystihnout frekvenci jazykového jevu. Ta se ovšem může lišit místo od místa i v různých společenských skupinách.

HESLÁŘ

HESLÁŘ

ABSORPCE

V latině dochází u některých sloves k modifikaci kořenových hlásek ve tvaru supina – slovesného jména. To se přenáší i do českého pravopisu. Píšeme tedy **absorb**ovat, ale **absorp**pce, a proto i **absorp**ční. Podobně: **resorb**ovat – **resorp**pce. Uvedme si další případy hláskových změn v kmeni supinovém oproti přítomnému:

<i>absces – abscedovat</i>	<i>infúze – infundovat</i>
<i>destrukce – destruovat</i>	<i>injekce – injikovat</i>
<i>detekce – detegovat</i>	<i>kolaps – kolabovat</i>
<i>dimise – dimitovat</i>	<i>komprese – komprimovat</i>
<i>disperze – dispergovat</i>	<i>korekce – korigovat</i>
<i>disrupce – disruptovat</i>	<i>preskripce – preskribovat</i>
<i>eroze – erodovat</i>	<i>progrese – progredovat</i>
<i>excize – excidovat</i>	<i>protruze – protrudovat</i>
<i>expanze – expandovat</i>	<i>punkce – pungovat</i>
<i>expulze – expelovat</i>	<i>sekrece – secernovat</i>
<i>extrakce – extrahovat</i>	<i>suspenze – suspendovat</i>
<i>flexe – flektovat</i>	<i>torze – torkvovat</i>
<i>incize – incidovat</i>	<i>intaktní – tangovat</i>
<i>infarkt – infarzovat</i>	<i>verze – vertovat</i>

Výrazy *absorbce*, *flexovat*, *abscesovat* či *sekretovat* jsou tedy utvořeny chybně. Některé problematicky utvořené

výrazy jsou už zakořeněny v běžné mluvě kliniků – např. *detekovat* či *punktovat*.

Sloveso k podstatnému jménu ablace by mělo znít *auferovat*, ale místo něho se objevují výrazy *ablovat* či *ablatovat*, u nichž je souvislost s ablací zřejmá.

AKUTNÍ

Ne vždy jsou určitá slova užívána lékaři i nemocnými v tomtéž významu.

Pacienti (často úspěšně) matou lékaře používáním různých odborných slov v obecných, širších nebo úplně jiných významech.

<i>Pacient:</i>	<i>Je možno chápat i takto:</i>
<i>akutní</i>	<i>urgentní: Mám to už půl roku, ale teď už je to akutní.</i>
<i>žíly</i>	<i>cévy, tepny: Má studené nohy, ucpávají se mu žíly</i>
<i>žaludeční vředy</i>	<i>peptické vředy, i dvanáctníkové</i>
<i>konečník</i>	<i>řiť, anus: Svědí mě u konečníku.</i>
<i>léky proti kašli</i>	<i>nejen antitusika, ale obvykle i mukolytika</i>
<i>mast</i>	<i>kromě masti i krém nebo gel</i>
<i>prášky</i>	<i>tablety, dražé a kapsle</i>
<i>deprese</i>	<i>stres, úzkost</i>
<i>alergie na lék X</i>	<i>často jen nesnášenlivost, nežádoucí účinky léku X</i>
<i>křeče</i>	<i>i křečovitě bolesti</i>

Někdy pacienti aplikují užší pojem na nesprávný nebo obecnější objekt: „Dělali mi to rameno laparoskopicky.“ (rozuměj: artroskopicky). „Našli mi glykémii v moči.“ (myšlena je glykosurie) apod.

Neuvádím zde některá nepřesná laická označení, která pro potřeby kontaktu s jednodušším pacientem hojně používají

i lékaři a u nichž většinou nedochází k nedorozumění: ředění krve (antiagregace nebo antikoagulace), slepé střevo (ve smyslu apendixu), ruce (v širším smyslu paží) apod.

ALGORITMUS

Tento výraz, původem arabský, nemá nic společného se zvukově i graficky podobnými pojmy řecké provenience, které vypovídají o rytmicitě a píší se s ypsilon.

Pojem algoritmu je odvozen od jména perského matematika žijícího v 8.–9. stol. n. l., který se jmenoval Al-Chorezmí, což se polatinštilo na Al-Goresmi, odtud pak *algoritmus*.

Správný pravopis je tedy **algoritmus**, na rozdíl od **biorytmu**, **delta-rytmu**, **dysrytmie** apod.

AMINOACETOFEN

I když je globální medicínská terminologie velmi jednotná a vychází ze společných řeckých a latinských kořenů, přece jen jsou určité mezinárodní rozdíly, byť jde o slova původem z klasických jazyků:

Aminoacetofen (anglicky psáno *aminoacetophen*) je v Americe totéž, co náš paracetamol. Náš adrenalin je v zámoří **epinefrin** (*epinephrine*), podobně je nazýván noradrenalin **norepinefrinem** (*norepinephrine*).

Kontinentální spalničky jsou morbilli, kdežto anglosaský svět zná **rubeolu** (nebo jinak *measles*). Rubeola jsou ale přece zarděnky! podotknete docela správně. Za Lamanšským kanálem je situace jiná – zarděnky jsou zde **rubella** (nebo jinak *German measles*).

Hypofýza je v anglosaském prostředí známa jako **pituitární** žláza (*pituitary gland*), epifýza (ve smyslu šišinky) je zase **pineální** tělísko (*pineal body*). Místo ischiadický je zde **sciatický** (*sciatic*, zřejmě z franc. *sciastique*).

Pokud se u vás v Americe rozvine **cellulitis**, nepůjdete si koupit sisalovou masážní žínku proti pomerančové kůži, ale poležete si ve špitále s flegmonou.

Jména pánů von Basedow a Bechtěrev nemají odezvu v anglofonních uších – ty slyší na **Gravese**, a znají spíše jen **ankylozující spondylitidu**.

Pět **bilionů** anglosaských buněk je totéž co pět miliard našich.

Naše natrium a kalium je v angličtině **sodium** a **potassium**.

Některá latinská rčení a výrazy se užívají jen v anglosaské literatuře, v českém textu je neužíváme, nebo je význam trochu posunutý.

<i>Příklady</i>	<i>Překládáme</i>
<i>vice versa</i>	<i>obráceně, naopak</i>
<i>via</i>	<i>cestou, přes</i>
<i>per se</i>	<i>vlastní, jako takový, sám o sobě</i>
<i>per fomites</i>	<i>přenos kontaminovanými povrchy</i>
<i>effusion</i>	<i>výpotek – pojem efúze je v češtině užíván jen geology (výlev lávy)</i>
<i>prone</i>	<i>používáno nejen pro dlaň, ale pro polohu celého těla na břiše</i>
<i>supine</i>	<i>poloha vleže na zádech</i>
<i>patent</i>	<i>otevřený, průchozí</i>
<i>prior (to)</i>	<i>dřívější (než)</i>

Někdy je odlišnost v rovině slovotvorné, například anglický výraz **affection** odpovídá českému afektu (afekce je u nás spíše obecné označení pro chorobný stav), **deficiency** našemu deficitu.

Všechny tyto odlišnosti se odrážejí v neodborně provedených překladech z angličtiny (sciatický nerv, deficiency, záměna bilionů za miliardy apod.).

AMPULA A AMPULE

Latinský tvar *ampulla* má dvě přejatě podoby v češtině. Máme jednak rektální **ampulu** skloňovanou podle vzoru *žena*, jednak lékové **ampule**, skloňované jako *růž*e. Dublety -ula/-ule se vyskytují i jinde v odborné terminologii. Přípona přejatého slova závisí na cestě, po které původně latinské slovo putovalo do češtiny. Slova převzatá přímo z latiny mívají příponu -ula, slova z francouzského a německého importu končívají na -ule.

Analogicky nacházíme přípony -ární/-érní:

-
- *ampula/ampule*
 - *partikula/partikule*
 - *ale jen: molekula, karunkula, vezikula*
 - *solitární/solitérní*
-

O duální podobě termínů řeckého původu jako patogeneza/patogeneze či epikríza/epikríze bude řeč v samostatném oddíle.

ANALOGA

Pojem pro obdobné látky, předměty nebo jevy skloňujeme většinou ve středním rodě, říkáme tedy *analog*a, spíše než *analog*y. Jednotné číslo zní **analogon**.

Máme *analog*a inzulínu, *analog*a inkretinů, *analog*a kodeinu apod.

Do běžného úzu však proniká i skloňování jako maskulinum: (ten) **analog**.

ANÁLY

Někdy můžeme litovat, že čeština nerespektuje původní pravopis přejatých slov co do zdvojených písmen označujících souhlásky. V naší terminologii pak nacházíme zdánlivé souvislosti tam, kde se to nepatří. Medicínské ročenky, *anály* (anglicky

annals) jsou odvozeny od latinského *annalis*, popř. *annualis*, což znamená roční. Nespojujeme s výrazem *analís*, řitní.

APGAR SCORE

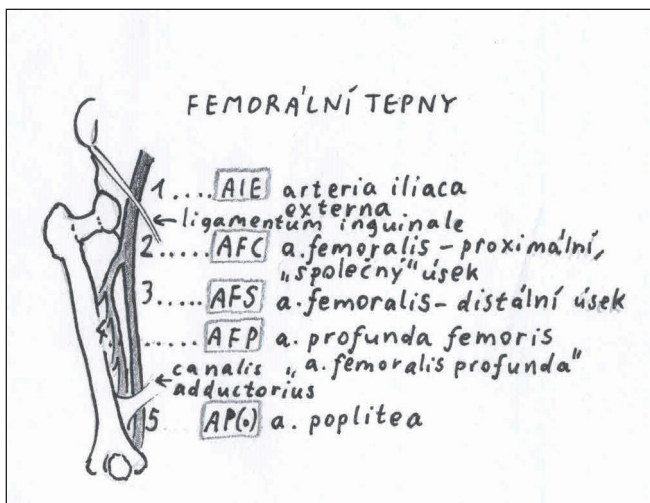
Cizojazyčná příjmení většinou neodlišují rod, a my tudíž nejsme schopni poznat, zda jsou jejich nositeli muži či ženy. U eponym přejatých z angličtiny, francouzštiny, němčiny apod. odvozených od příjmení žen objevitelek, průkopnic a vynálezkyň se i u nás často traduje termín utvořený podle mužského tvaru příjmení. Abychom tuto nespravedlivost napravili alespoň v některých případech, zafixujeme si správně tyto pojmy:

-
- *skóre Apgarové* – Virginia Apgarová, americká anestezioložka a pediatrička
 - *index Barthelové* – škála aktivit každodenního života podle americké fyzioterapeutky Dorothy Barthelové
 - *buňky Reedové-Sternberga* – pojem odkazuje na americkou patoložku Dorothy Reedovou a její vklad v oblasti studia Hodgkinova lymfomu
 - *cyklus Coriových* – na jeho výzkumu se podíleli oba manželé Coriovi, Carl Ferdinand i jeho žena Gerty, mimochodem oba tito laureáti Nobelovy ceny byli rodáci z Českých zemí
-

Z méně frekventovaných pojmů uvedme syndrom Hurle-rové (typ mukopolysacharidózy), parézu Déjerine-Klumpkeové (při poranění brachiálního plexu) či syndrom Freyové (syndrom porušení vegetativních vláken při parotidektomii).

ARTERIA FEMORALIS

V platné anatomické nomenklatuře, Terminologia Anatomica, je latinský název pro stehenní tepnu dvouslovný – arteria femoralis – a to platí pro celý její průběh, i pro část za odstupem hluboké stehenní tepny (a. profunda femoris). V klinických oborech se pro proximální úsek vžilo označení **a. femoralis communis** (AFC), pro distálnější úsek **a. femoris superficialis** (AFS) a pro hlubokou tepnu **a. femoralis pro-**

funda (AFP). To však nemá základ v Terminologia Anatomica.

Dalším příkladem odchylky klinického a anatomického termínu je echokardiografický termín **arteria pulmonalis** (označovaný zkratkou PA, anglicky *pulmonary artery*), což je v anatomii **truncus pulmonalis** (česky plicnice).

ATAKY

Pro náhlý stav, kdy nemoc „zaútočí“ na lidský organismus, máme termín **ataka** (ženského rodu). Mužský tvar **atak** se používá spíše v obecném smyslu (bojový útok). U pojmů **infekce** a **infekt** na rodu moc nezáleží, význam je obdobný.

Odlišení rodu je ztíženo, máme-li slovo, které se častěji vyskytuje v množném čísle, jako například **afty**, j. č. (ta) afta, dnové **tofy**, j. č. (ten) tofus, kožní **morfy**, j. č. (ta) morfa, mžitky a světélka čili **fosfény**, j. č. (ten) fosfén, výpadky orientace a paměti alkoholika, **palimpsesty**, j. č. (ten) palimpsest. Je to podobný problém jako v obecném jazyce – arašidy,

hranolky či oplatky (správně ten arašíd a ten hranolek, může být oplatek i oplatka).

AVINNÍ

V latině a v latinské terminologii v převzaté podobě jsou produktivní přípony jako *-inus/-anus*, jimiž se tvoří přídavná jména odvozená od živočišných druhů. Prostřednictvím angličtiny se k nám dostávají adjektiva typu **avinní** (ptačí), **bovinní** (hovězí), **murinní** (myší), **ekvinní** (koňský), **porcinní** (vepřový), **ovinní** (ovčí), **kaprinní** (kozí), **felinní** (kočičí) apod. V české terminologii však tyto výrazy příliš nezdomácněly, nejvíce jsou v frekvencii v imunologii či genetice. Některé z nich, jako např. *simianní* (opičí), zní v češtině velmi nepřírodně. Proto se většinou držíme českých označení: ptačí či prasečí chřipka, hovězí inzulin, beraní erytrocyty, býčí srdce (vedle *bovinní* srdce, *cor bovinum*) apod. Výjimkou jsou některé výrazy týkající se člověka: výrazy *humánní* účely, *humánní* medicína (ale: lidská krev, kostra, virus lidského imunodeficitu).

BABINSKI

Iritační pyramidový příznak, jehož pozitivita signalizuje lézi horního motoneuronu, nazýváme **Babinského příznakem** (či reflexem), jednoslovně zapisujeme **Babinski**. Eponymium odkazuje na francouzského neurologa polského původu jménem Joseph Babinski. Nesouvisí s jiným slavným Babinským, českým loupežníkem Václavem.

BAKTERIE

Můžeme psát i vyslovovat **bakterie** i **baktérie**. Slovo ženského rodu. Ovšem v latině jsou *bactēria* středního rodu, v jednotném čísle máme *bactērium* (latinizované řecké *baktérion*). Takto se termín užívá i v angličtině, přičemž množné číslo zní *bacteria*.

Podobná situace je i u složenin: v latině je *mycobacterium*, v češtině (ta) **mykobakterie**.

BARIATRIE

Název oboru léčby obezity je odvozen od řeckého *barys* (těžký) a *iatros* (lékař). Běžně se lze setkat se zápisem **bariatrie** i **baryatrie**, obojí pravopis má logiku, ale upřednostňovat bychom asi měli první tvar, který zachovává kořen slova *iatros*.

BARTHOLINOVY ŽLÁZY

Nesprávně *Bartoliniho*. Dánský lékař, po němž jsou pojmenovány, se jmenoval Caspar Bartholin, tedy žádný Bartolini! Proto jsou žlázy **Bartholinovy** (termín zní *glandula vestibularis major*, popř. *glandula Bartholini*, což je 2. pád). Podobný případ je **Israelův** (nesprávně *Israeliho*) bimanuální hmat, jímž se snažíme zjistit bolest při zánětu ledviny. Německý chirurg, po kterém se způsob palpace nazývá, se jmenoval James Adolf Israel.

Naopak, v eponymickém označení vejcovodu neboli tuba uterina **Fallopiova** trubice bychom neměli vynechávat

I (nesprávně Fallopova). Italský anatom se jmenoval Gabriele Falloppio, své jméno si nechával psát latinsky Fallopio (s jedním P).

V českých odvozeninách jména Bartholomea Eustachia (Bartholomeus Eustachius, italsky Bartolomeo Eustachio) má psaní či vynechání I složitější historii. Celý problém se točí kolem zvyklosti latinizace jmen v dřívějších dobách, resp. zpětného překladu z latiny. Pokud bychom vycházeli z latinské podoby, tak bychom měli říkat **Eustachiova** trubice, ale **Eustachova** zase odpovídá „odlatinštěné“ francouzské či německé podobě téhož jména Eustache, resp. Eustach, a tato podoba je navíc už natolik vžitá, že je součástí lékařské terminologie.

Při polatinšťování jmen (i příjmení) se dodržoval zvyk k příjmení přidávat příponu -ius (u jmen končících na -a, -e, -y a -er pouze -us). Pokud jste se třeba jmenoval Viktorín Kornel ze Všehrd, nechal jste si psát Cornelius, ne Cornelus. Vlámský lékař a nestor anatomie Andries van Wesel, si pozměnil jméno na Vesalius. V bakteriologickém názvosloví se tato praxe udržuje dodnes, máme např. *Citrobacter sedlakii* (odvozené ze Sedlakius) či *Rickettsia prowazekii* (od Prowazekius). Ale v češtině hovoříme o Vesalově díle či Vesalových žácích nebo o Prowazekových těliscích. A také máme Eustachovu trubici.

BÁZE

Podle PČP je základní tvar **báze** a vedle toho je umožněn i starší pravopis **base** s tím, že se počítá s dlouhou výslovností [báze]. Ale ani výslovnost a pravopis [baze] nelze podle mého považovat za chybný, protože odpovídá latinskému i původnímu řeckému *basis*. Klinici například běžně hovoří o bazi lební či plicních bazích. V ostatních významech, než je *spodina*, bývá výslovnost dlouhá: kyseliny a báze (i baze), nukleové báze, léčba na bázi trojkombinace, databáze atd.